

מאמר מקורי

קפיטליזם בהסוואה: עשר טקטיקות של יצירת תודעה כוזבת לגבי יחסי-העבודה בסידרה "בוס בהסוואה"

שרון רוטשילד*

תקציר

מחקר זה עוסק בשיח תרבותי המתחולל בטלוויזיה ומטמיע תפיסות, נורמות וערכים קפיטליסטיים ניאו-ליברליים בכדי לאפשר את המשכיותה של השיטה הכלכלית השלטת, תוך ביצוע מניפולציה המחנכת את צופי הטלוויזיה לקבלם כטיבעיים, חיוביים, הכרחיים, או לכל הפחות נטולי אלטרנטיבה סבירה. המחקר משתמש במקרה בוחן טלוויזיוני בידורי – הסידרה "בוס בהסוואה" – בכדי לזהות באיזה אופן מתבצעות בשיח התרבותי מניפולציות המחזקות ערכים קפיטליסטיים ניאו-ליברליים ו"מעלימות" מודלים מתחרים, מניפולציות הסובבות את "יחסי-העבודה" לשם יצור "תודעה כוזבת", כפי שהגדירים מרקס ב-הקפיטל.

גוף המחקר, העוסק בהשפעת הטלוויזיה על צופיה, קובע, שהטלוויזיה הבידורית מעצבת את התפיסות הערכיות-חברתיות של צופיה ולפיכך הינה כלי יעיל להשפעה על עמדות חברתיות, ושהערכים שהטלוויזיה מציגה מחזקים את השיטה הקיימת ומשרתים בעקיפין את האינטרסים של בעלי ההון והמעמד השליט. מחקר זה מנתח באיזה אופן מתבצעת מניפולציה תרבותית ובאילו טקטיקות היא משתמשת.

דרך ניתוח תוכן ופיענוח דימויים, שיח וייצוגים, מזהה המחקר הנוכחי עשר טכניקות שבאמצעותן מייצר השיח הטלוויזיוני של הסידרה "בוס בהסוואה" תודעה-כוזבת אודות מערכת יחסי-העבודה. בשלב המסקנות, נחשפים מאפייני הפוסטמודרניזם בתקשורת – התמקדות בנראטיב האישי, ריבוי קולות שווי-ערך וטשטוש קטגוריות – ככלי תרבותי של ייצור תודעה כוזבת המשרתת את האינטרסים של הקפיטליזם הניאו-ליברלי.

* גב' שרון רוטשילד (sharonr@landa-corp.com), דוקטורנטית במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב (מנחה: פרופ' אורי רם). העבודה נכתבה כסמינר בלימודי תואר שני בחוג ללימודי תרבות באו"פ, בהנחיית ד"ר ערן פישר, וזכתה בפרס הראשון בתחרות העבודות של כנס פיקציה שנערך באוניברסיטת ת"א בפברואר 2016.

מבוא

לאורך ההיסטוריה שימשו תקשורת ומידע מקור לכוח, לשליטה ולשינוי חברתי. זאת, מכיוון שהמאבק החברתי הבסיסי ביותר מתנהל בתוך ראשם של אנשים. הדרך בה אנשים חושבים מכריעה את גורלם של ערכים ונורמות שעליהם מתבססות חברות. מחקר זה עוסק בשיח תרבותי המתחולל בטלוויזיה ומטמיע תפיסות, נורמות וערכים קפיטליסטים כדי לאפשר את המשכיותה של המערכת הקפיטליסטית השלטת. המאבק על התודעה מתנהל בתקשורת ובתרבות. דרך אמצעי התקשורת מייצרת המערכת ההגמונית שיח המשעתק את המערכת הקפיטליסטית תוך ביצוע מניפולציה המחנכת את צופי הטלוויזיה לקבלה כטיבעית, חיובית, הכרחית, או לכל הפחות כנטולת אלטרנטיבה סבירה.

מרקס הצביע על הבסיס הכלכלי ועל האינטרסים של המעמד השליט, בעלי-ההון, כעל אלו שמגדירים את תוצרי התרבות ואת האידאולוגיות החברתיות המקובלות. בהמשך, הציג גראמשי את השפעתם המתוחכמת והנסתרת של הערכים ההגמוניים, המשפיעה לא פחות מהמאבק הבין-מעמדי החשוף. מחקר זה משתמש במקרה בוחן טלוויזיוני בידורי – הסידרה "בוס בהסוואה" – כדי לזהות את האופן שבו מתבצעות באמצעות השיח התרבותי מניפולציות המחזקות ערכים קפיטליסטים ו"מעלימות" מודלים מתחרים.

גוף המחקר, העוסק בהשפעת הטלוויזיה על צופיה, מבסס ומגדיר את הנחות היסוד של עבודה זו: א) שהטלוויזיה הבידורית מעצבת את התפיסות הערכיות-חברתיות של צופיה ולפיכך הינה כלי יעיל להשפעה על עמדות חברתיות, ו-ב) שהערכים שהטלוויזיה מציגה מחזקים את השיטה הקיימת ומשרתים בעקיפין את האינטרסים של בעלי ההון והמעמד השליט. מחקר זה מקבל כהנחת עבודה את שתי הטענות הללו ומנתח את האופן שבו מתבצעת מניפולציה תרבותית שמקדמת אינטרסים קפיטליסטים ואת **הטקטיקות** שבה היא משתמשת. השאלה שעומדת בבסיס המחקר אינה "האם התוכנית מקדמת אידאולוגיה?", אלא "כיצד היא עושה זאת?".

דרך ניתוח תוכן ופיענוח דימויים, שיח וייצוגים מזהה המחקר עשר טכניקות שבאמצעותן מייצר השיח הטלוויזיוני של הסידרה "בוס בהסוואה" תודעה-כוזבת אודות מערכת יחסי-העבודה ו"מחנך" את הצופה לקבלה כטיבעית, חיובית וללא אלטרנטיבה.

לא רק אני מצאתי את השימוש במרקס בניתוח תכני המדיה מועיל, אלא גם פוקס, הטוען, כי תאוריית יחסי-העבודה של מרקס מאפשרת ניתוח ביקורתי של תכני התקשורת תוך חיבור של הפוליטי והתרבותי (Fuchs, 2014). המאמר הנוכחי מדגים עד כמה השימוש ברעיונותיו של מרקס בעניין זה עשוי להיות מאיר עיניים גם בימינו.

המסקנה הרחבה העולה מהמחקר מצביעה על כך שבעולם התרבותי שמייצר הבסיס הניאו-ליברלי, "ניצול" או "דיכוי" מוצגים כקטגוריות פרסונליות ולא כקטגוריה כלכלית; הבעיות המרכזיות בחיים הן לעולם תרבותיות ואמוציונליות ולא חומריות. מאפייני הפוסטמודרניזם: התמקדות בנראטיב האישי, ריבוי קולות שווי-ערך וטשטוש קטגוריות – נחשפים במחקר ככלי תרבותי של ייצור תודעה כוזבת.

רקע תיאורטי

ההשפעות של תקשורת ההמונים

יכולת השפעתה של הטלוויזיה על החברה נתפסה במהלך השנים באופנים שונים. "מסורת ההשפעות החזקות" של הטלוויזיה התגבשה על רקע תהליכי המודרניזציה במאה ה-19 והניחה שאמצעי תקשורת ההמונים הם כל-יכולים ושהפרט חשוף להשפעות מניפולטיביות מצדם (כספי, 2013, 22). תפיסה זו, הובילה לגישה האידאולוגית לניתוח מסרי הטלוויזיה באופן הרואה בטלוויזיה כלי המבנה תפיסות מציאות ומשמר את הכוחות השליטים. אמצעי תקשורת ההמונים נחשבים לאחד מ"המנגנונים האידאולוגיים של המדינה" (אלתוסר, 2003 [1971]). הוגים נאו-מרקסיסטים טענו, כי הטלוויזיה נוטה באופן שיטתי לטובת צד אחד בקונפליקט האידאולוגי – האליטה השלטת והערכים הקפיטליסטים. פיסק כינה את הטלוויזיה "בארדית" (Bardic), היינו פונקציה חברתית שתפקידה להלל את הערכים השליטים בפני פשוטי העם (Fiske and Hartley, 1978). פוקו ייחס לה תפקיד של שימור הסדר החברתי וכוח להדיר מהשיח רעיונות מסויימים ולהציג אחרים כ"אמת" (Foucault, 1977: 216), בורדייה ראה בה "מכשיר ליצירת מציאות" (בורדיה, 1999, עמ' 2).

מחקרי התקבלות רבים בשנות ה-80 הוכיחו את ההשפעה של הטלוויזיה על עיצוב העולם הערכי ועל התפיסות החברתיות של הצופים. "השערת הטיפוח" (Cultivation Hypothesis) רואה בטלוויזיה סוכן מרכזי של סוציאליזציה של פרטים בתקופתנו וכזו שהדימויים שהיא מעבירה מגדירים את ה"מיינסטרים" הרעיוני (Gerbner, 1986: 18). הנחותיה המושגיות של תיאוריית הטיפוח עוסקות בהשפעה הדרגתית ומצטברת שבמהלכה מתגבשת תמונת מציאות מסוימת בראשו של המפענח. מחקרו של קרלסון קבע, כי "המציאות שמציגה הטלוויזיה... נותנת לגיטימציה לשיטה פוליטית וכלכלית קפיטליסטית" (Carlson, 1993: 245) ומחקרים רבים מאשרים, כי הטלוויזיה מקדמת אינטרסים וערכים קפיטליסטים של צריכה, מטריאליזם ואינדיבידואליזם (Reimer and Rosengren, 1990; Shrum et al., 2005; Ward and Wackman, 1971; Selnow, 1990; Andrejevic, 2002). במסגרת מסורת הכלכלה-הפוליטית של לימודי התרבות, מצביעים חוקרים בני זמננו על האופנים שבהם כוחות כלכליים פועלים בתהליכי ההפקה וההפצה של תעשיות התקשורת והניו-מדיה למטרותיהם, מתוך הכרה בכוח ההשפעה שלהן (Wasko, Murdock, and Sousa, 2011).

הגדרות חדשות יותר של השפעות הטלוויזיה מעדנות את המונוליות של הגישה האידאולוגית. התאוריה מייחסת לתקשורת יכולות של השפעה אידאולוגית והבניית מציאות לטלוויזיה, כמו גם אי-יכולת מובנית להיות חסרת פניות, אך היא אינה רואה בה מסר אידאולוגי מונוליטי אחד אלא ריבוי קולות; תכני התקשורת אינם סופר-טקסט עם מסר יחיד, אלא זירת קרב דינמית בין אידאולוגיות המתמודדות על העדפת הצופים (וויליאמס, 1991, גיטלין, 1999; Newcomb and Hirsch, 1983; Carey, 1989).

סוג נוסף של תפיסת הפונקציה שממלאת הטלוויזיה הופיע בשנות ה-60 כחלק מ"מסורת ההשפעות המוגבלות" (Lazarsfeld et al., 1968; Klapper, 1960; Gitlin, 1978). מחקרים אלו הראו כי בני אדם נוטים מלכתחילה להיחשף לאמצעי התקשורת באופן סלקטיבי: צרכים וציפיות מוקדמים מווסתים את היקף החשיפה, את דפוסיה ואת התכנים שאליהם ייחשף הפרט (כ"ץ ואחרים, 2000). "תאוריית התקבלות" (Reception theory) ערערה על עצם היכולת לשלוט במסר, והעבירה את האחריות למשמעות ולתפקיד של הטלוויזיה אל הצופה (הול, 1980; ראדווי, 1984; Fiske, 2002).

ובכל זאת, בתכניות מסויימות הקול ההגמוני שולט ודעות אחרות מודרות לגמרי. זהו המצב גם בתכנית "בוס בהסוואה". התוכנית שודרה בערוץ 2, שעל היותו גוף תקשורת המשמר את האידאולוגיה של השוק החופשי ואת הפוליטיקה הלאומית, מעיד ספרו של נעם יורן: ערוץ 2 – הממלכתיות החדשה (יורן, 2002). הערוץ השני, על-פי יורן, הוא "הערוץ האידאולוגי האמיתי של המדינה" (שם, עמ' 12), ומכאן שתוכניותיו נדרשות לקריאה אידאולוגית כמו זו המיושמת במחקר זה.

מחקר זה עושה שימוש מתודי באופני המחקר שהגישה האידאולוגית ולימודי התרבות מציעים: השמת הדגש המחקרי על היבטיה התכניים של תקשורת ההמונים והתחקות אחר מסריה בעזרת ניתוח תוכן סמיוטי (בניגוד לדגש על תהליכי הייצור או על ההתקבלות). שיטת ניתוח פרשני-סמיוטי המבוצע על ידי החוקר לצורך העלאת תובנות חברתיות, ולא חקר התקבלות אצל הצופים, נפוצה כאשר הטקסט הטלוויזיוני הינו בדיוני, אמנותי וסימלי. כאלו הם מחקרים של כנרת להד ואבי שושנה על ייצוגי הרווקות הנשית דרך ניתוח דמות הרווקה בסדרה "בטיפל" מ-2005 (להד ושושנה, 2012), במחקרן של מירי טלמון ותמר ליבס אודות ייצוגי מקום וזהות בסדרות הטלוויזיה "פלורנטיין" ו"בת-ים ניו-יורק" (טלמון וליבס, 2000), במחקרם של מתן אהרונזי וענר פרמינגר המשתמש בסרט "חתונה מאוחרת" של דובר קוסשולי לשם דיון ברב-תרבותיות הישראלית (אהרונזי ופרמינגר, 2009), ומחקרה של איילת כהן על ייצוגי רב-תרבותיות בסדרה "זינזאנה" (כהן, 2001).

רקע חברתי וכלכלי

מהי המערכת הקפיטליסטית? אף כי אין הסכמה על ההגדרה המדויקת של המונח קפיטליזם, יש הסכמה כי בעלות פרטית על אמצעי הייצור, עבודה שכירה, ייצור מוצרים ושירותים לשם הפקת רווחים בשוק וכן הזכות לבעלות על קניין הם עקרונות הקפיטליזם. תומכי הקפיטליזם מצביעים על

היותו מערכת שייצרה רווחה חסרת-תקדים עבור האדם הפשוט וזמינות של מזון ומוצרים בסיסיים שבכל תקופה קודמת דרשה השגתם מאמץ רב (סמית, 1996), על חלקו בקידום ושיפור חריות אישיות (האייק, 2013), כמו גם על הפיתוח, ההצטיינות והחדשנות הטכנולוגית שהוא מקדם דרך עידוד היוזמה הפרטית והלגיטימציה לשאוף ליותר (פרידמן, 2003). המקטרגים על הקפיטליזם מצביעים על פגמיו הקשורים באי-שיוויון, ניצול החלשים, מונופולזם ונטייה למשבריות מעגלית הכוללת את המשבר הנוכחי שהחל ב-2008.

ההתקפה העיקרית על הקפיטליזם, שהייתה נבואית לזמנה במידה רבה, באה מכיוונו של קרל מרקס שראה בו מערכת המנצלת את המעמדות החלשים בחברה לצורך התעשרותם של החזקים. מרקס ניתח בספרו *הקפיטל* – *ביקורת הכלכלה המדינית* (להלן *הקפיטל*) את ליקוייה של מערכת זו, המאפשרת את המשך שליטת בעלי ההון – המחזיקים באמצעי הייצור – במעמד הפועלים, שביכולתו להציע את כוח-עבודתו בלבד. מרקס הצביע על מה שנראה לו כרעה החולה של הקפיטליזם: שימור מכון של מעמד פועלים עני שיאפשר כל העת את זמינות העבודה השכירה.

מאמרו של אמבלה (Amable, 2011) וספרו של הארווי (הארווי, 2016) פורסים את עקרונות האידאולוגיה הניאו-ליברלית שמאחורי השיח ב"בוס בהסוואה". העיקרון המרכזי ביותר בניאו-ליברליזם הוא **התחרות החופשית**, והמבנה החברתי כולו מאורגן סביב תחרות אישית בין פרטים. התחרות מייעלת את כלל החברה דרך הצלחתם של אלו שתורמים יותר לכלל, מאפשרת תגמול של יחידים לפי כישורונם ומוציאה את המיטב מאנשים. התחרות החופשית מאוימת על ידי קבוצות מאורגנות המנסות לקבל יותר מאחרים.

בהתאם לדרישה ל**אחריות אישית** – אחריותו של הפרט למצוא את האמצעים לקיום עצמי ללא עזרה מהחברה, הסובייקט הניאו-ליברלי מחויב לאחריות אישית ובאחריותו "לנהל פורטפוליו" של כישורים כדי להשיג עבודה משתלמת. חובתו של הסובייקט הניאו-ליברלי להעריך בעצמו את הסיכונים שהוא חשוף להם ולכן עליו להשקיע בהון חברתי ואנושי, בבריאותו ובכישוריו, ובכל מה שיביא לו עבודה ורווחה (Amable, 2011: 24). כמדעניות, טען הניאו ליברליזם, שכדי להבטיח שכולם יהיו חופשיים לעבוד (בכל עבודה), יש לבטל את הביטחון התעסוקתי והקביעות. עקרון **ההסתמכות העצמית** פוסל כל אינטרס מאורגן (כגון ועדי עובדים) ולכן חלוקה מחדש של ההון דרך מיסים או מנגנון סעד אינה לגיטימית בעיני הניאו-ליברליזם. אין לאיש זכויות קולקטיביות, או הגנה מתחרות (Amable, 2011: 6). בעוד המדינה מאפשרת לכולם את הכלים השווים להצלחה, הרי שאי-שוויון הוא שיקוף הוגן של ההבדל בהצלחה, במטרות ובכישורים של פרטים – שגם אם הפסידו במאבק החברתי – קיבלו הזדמנות הוגנת. ערכים של **הצטיינות, מאמץ ומשמעת עצמית** מצדיקים אי-שיוויון. אם התחרות הוגנת הרי שגם תוצאותיה הוגנות (שם, עמ' 25).

הניאו-ליברליזם זכה להצלחה רבה מאז שנות ה-80, בקרב מעמדות וקבוצות רחבות. בהיותו גורם

המשחרר את היחיד מתלות קבוצתית (כגון שייכות פוליטית או מעמדית), הוא משך קבוצות חברתיות של מיעוטים ו"בלתי מקושרים". בשילוב עם עקרון "התחרות ההוגנת", זהו מנגנון המאפשר כניסה של פרטים חדשים למוקדי הכוח ושינויים מבניים המפרקים מוקדי כוח מבוססים. הניאו-ליברליזם נתפס על ידי הקבוצות שמחוץ למעגלי הכוח ככזה שיאפשר ניעות חברתית ומעמדית (Amble, 2011: 27).

לא רק לפני מאה שנה היו אבחנותיו של מרקס רלוונטיות. אחרי 20 שנות מדיניות כלכלית ניאו-ליברלית, תואמות אבחנות אלה גם את המצב בישראל של ימינו: מהשוואה גלובלית של נתוני מדד ג'יני עולה, כי ישראל מתאפיינת באי-שיויוניות מהגבוהות בעולם. לנוכח מציאות ישראלית זו, ראוי לפענח כיצד משמרת המערכת הקפיטליסטית, בגרסתה הניאו-ליברלית הנוכחית, את עצמה בפני התקוממות המונית כנגד מה שזועק כחוסר-צדק כלפי הרוב. עבודה זו מפענחת שיח טלוויזיוני, שמחולל תודעה-כוזבת והסכמה של המנוצלים והעניים עם יחסי-עבודה הקפיטליסטים שבבסיסו של חוסר השיוויון. בנקודה של ההתמקדות בפרט, נמצא לזו ההקשר התרבותי-כלכלי בין הפוסטמודרניזם כאידאולוגיה חברתית ובין הניאו-ליברליזם כמערכת כלכלית.

על הסידרה "בוס בהסוואה"

"בוס בהסוואה" הינה סידרת דוקו-ריאליטי המבוססת על פורמט אמריקאי, שעונתה הראשונה שודרה בערוץ 2 בשנת 2012. בכל פרק, נשלח מנכ"ל חברה או בעליה (ארבעה גברים ושתי נשים) תחת זהות בדויה של מובטל המחפש עבודה, לעבוד במשך ארבעה ימים במחלקות שונות של החברה שבניהולו - בכל יום במקום ובתפקיד אחר. בכל יום, פגש המעסיק אדם שהדריך אותו לגבי התפקיד שעליו למלא, חווה את תנאי-העבודה, שוחח עם חונכו ושמע על חייו וקשייו. בסיום הפרק, דיווח המעסיק להנהלה על ממצאיו, חשף את זהותו האמיתית מול ארבעת העובדים שפגש והעניק להם מתנות שאותן הוא מפרט מול המצלמה והעובדים.

כל החברות המופיעות בפרקי הסידרה הן חברות המעניקות שירותים; הפועלים שאנו פוגשים בסידרה הינם פועלים פשוטים העוסקים בעבודות פיזיות שאינן דורשות השכלה מקצועית פורמלית ומרוויחים שכר מינימום או מעט יותר, מחציתם גברים ומחציתם נשים, ושניתן לשייכם להגדרת Precariat שטבע סטנדינג (Standing, 2011). לעובדה שאין מדובר במפעלי ייצור קלאסיים ובפועלי ייצור, אלא בעבודות שירותים מול קהל לקוחות, משמעות רבה הנוגעת ליחסי-העבודה ובכך אדון בהמשך.

ממש כפי שמציין מארקס בפתח הדבר למהדורה הראשונה של הקפיטל, אין מטרת מחקר זה לדון בהתנהגותם הנקודתית של החברות או המעסיקים המופיעים בסידרה, או בחייהם וקשייהם הספציפיים של הפועלים. אלו ואף אלו נתפסים לענייננו כ"פרוטוטיפים" ודימויים של תפיסות אידאולוגיות, המגלמים בהופעתם שיח-חברתי בין פונקציות חברתיות, "קטגוריות כלכליות בצורת

אדם המשמש נושאים ליחסים מעמדיים ולאינטרסים מעמדיים מסוימים" (הקפיטל, עמ' 20). זו הסיבה שלא יוזכרו המעסיקים או הפועלים בשמם והסיפורים האישיים שלהם יוצגו רק מתוך הכללות מבניות או תכניות-ערכיות. גם שמות החברות יוחלפו בהסבר על תחום עיסוקן, וזאת בשל הצורך להסביר את מהות התפקידים שמבצעים הפועלים. למעשה, לעניינו של מחקר זה, החברות המוצגות בתכנית מגלמות את האינטרסים של כל תעשייה המעסיקה פועלים שכירים.

להלן פירוט החברות וארבעת התפקידים שפוגש ומבצע המעסיק בכל פרק בעונה הראשונה. כל אחת מ-24 האפיזודות תצוין להלן באות ומספר, כדי להקל את ההתייחסויות לדוגמאות במהלך הניתוח.

פרק א': חברת מלונות ואירוח - א1. צוות נקיון מטבח – בבית מלון בים-המלח; **א2.** צוות קונדיטוריה – בבית מלון במצפה רמון; **א3.** ניקוי חדרים – בבית מלון במצפה רמון; **א4.** אחראי נקיון בריכה וחוף – במלון באילת.

פרק ב': חברת שרותי רכב - ב1. מוסכניק – במוסך החברה; **ב2.** תחזוקת רכבים – במגרש מכירות; **ב3.** איש מכירות רכב – במגרש מכירות; **ב4.** נידת שרות רכב – בדרכים.

פרק ג': רשת בתי קפה - ג1. עובד מטבח – באשדוד; **ג2.** אריזת פולי קפה – בראש"צ; **ג3.** מלצרות – בסניף שדרות; **ג4.** צוות הבר – בראש העין.

פרק ד': רשת פיצריות - ד1. קבלת הזמנות טלפוניות – קיבוץ עינת; **ד2.** פיצריה – בשדה התעופה; **ד3.** שליח על אופנוע – ברמת-גן; **ד4.** מלצרות – בסניף מלחה בירושלים.

פרק ה': רשת סופרמרקטים - ה1. שרות במעדניה – סניף נשר; **ה2.** גיוס למועדון-לקוחות – סניף קסטינה; **ה3.** קופאית – בעפולה; **ה4.** אחראית קו קופות – סניף צומת גוש-עציון.

פרק ו': שרותי שמירה, נקיון ואבטחה - ו1. אבטחה בקניון איילון; **ו2.** מוקד קריאות מבצעי; **ו3.** צוות ניקיון בקניון עזריאלי; **ו4.** שיטור עירוני בעיר רחובות.

הסדרה מתיימרת לעסוק ביחסי עובד-מעביד אמיתיים, כאלו המכילים קונפליקט, אך נתונה בו-זמנית לעריכה קפדנית של גורמים נסתרים מן העין. השילוב הזה בין "אמת" ו"כוחות נסתרים" מהווה פלטפורמה מרתקת לניתוח המניפולציות הקיימות בשיח אודות המערכת הכלכלית, וזאת כאמור על רקע המאבק התודעתי אודות השיטה הקפיטליסטית שהועצם מאז המשבר ב-2008 והמחאה החברתית בישראל בקיץ 2011.

ערכי הסידרה ואופן תמיכתם בשימור יחסי-העבודה

ארבעה ערכים מרכזיים חוזרים ועולים בכל פרקי הסידרה: הראשון הוא **ערך העבודה** – על פיו העבודה היא מכשיר לגאולה והגשמה אישית; השני הוא **שיוויון אוניברסלי בין בני האדם**, על פיו כלנו דומים ושייכים לקבוצה שיוויונית אחת; הערך השלישי הוא **אחריות אישית של האינדיבידואל למצבו**, ומכאן מחויבותו לשיפור עצמי והתעלות, והרביעי הינו **ערכי המשפחה** ובהכללה, מחויבות

לאומית. התאמתם לערכי הקפיטליזם בכללו, ולגירסתו הניאו-ליברלית השלטת בשלושים השנה האחרונות, מוחלטת.

ערכי חריצות ויעילות בעבודה

הערך המרכזי המקודם בסידרה הוא **ערך היעילות והחריצות**, היינו עבודה קשה כל הזמן. ספרו המפורסם של מקס ובר "האתיקה הפרוטסטנטית ורוח הקפיטליזם" (ובר, 1984), ובעיקר המאמר "האסקזה ורוח הקפיטליזם" מראה כיצד הפכה המסורת הפרוטסטנטית (רעיונות, דת) לעקרונות המנחים את החברה המודרנית הקפיטליסטית.

התשובה לשאלה מדוע ערכי עבודה קשה מועילים למעסיק, נמצאת בלב הניתוח של מרקס בקפיטל והוא מושג "עודף-ערך" הנוצר על ידי כך שכמות עבודתו של הפועל מייצרת ערך של סחורה הגבוה משכרו עבור זמן העבודה (הקפיטל, עמ' 150, 161, 168). חשיבותן של החריצות בעבודה והנכונות לעבוד שעות רבות בכל יום ובאופן יעיל וחשכני, הינם קריטיים ליצירת עודף-רווח של המעסיק ומכאן גם חשיבותן הערכית בסידרה. ישראל של 2013 אינה פרוטסטנטית, כמובן, אבל היא קפיטליסטית – כך שנכונות לעבודה קשה במשך שעות רבות, יותר מכל אפיון אחר, היא תכונת המינימום של כלל העובדים הזוכים לפרס בסיום.

ערך השיוויון האוניברסלי בין בני האדם

גם על אשליית השיוויון והחופש וחשיבותן לקיום המערכת הקפיטליסטית עמד מרקס בקפיטל :
"אין כוח העבודה [הפועל] יכול להופיע בשוק בחזקת סחורה, אלא בה במידה ומשום שבעליו גופו – האיש שכוח העבודה שלו הוא מביאו לידי היצע או מוכרו בחזקת סחורה... הוה אומר: שיהא בן חורין בקניינו שלו, בכושר-עבודתו, שיהא אדון לעצמו. הוא ובעל-הממון מזדמנים בשוק ובאים ביחס גומלין כבעלי סחורות שווים בזכויותיהם, ואין ביניהם אלא שהאחד קונה והשני מוכר, הוה אומר: מבחינה משפטית שניהם אישים שווים הם. ... משמע כדי שהממון ייהפך להון צריך שבעל-הממון ימצא בשוק הסחורות את הפועל החופשי, חפשי – שניים משמע: כאדם-בן-חורין יכול הוא לעשות בכוח עבודתו כרצונו, כבסחורה שלו עצמו. מצד שני – סחורה אחרת אין לו למכור, הוא מחוסר-כל ואין לו כל, חופשי ונקי מכל החפצים הדרושים להגשמת כוח-עבודתו". (שם, עמ' 6-135)

בניגוד למערכת העבדות או למודל הפיאודלי, מציבה המערכת הקפיטלית את הפועל כאדם שווה למעסיקו, ככזה שזכותו שלא לעבוד בעבודה מסויימת אם אינו חפץ בכך. בפועל, אין שיוויון כלל – הפועלים אצל מרקס וגם בסידרה הנדונה כולם פועלים פשוטים וחסרי (או מעוטי) השכלה, הנאלצים לעבוד בעבודות קשות כדי לקיים את עצמם ואת משפחתם. במהלך הפרקים, אנו פוגשים אנשים קשי-יום שאין להם זכות-בחירה ממשית האם לעבוד כשכירים בשכר מינימום או להימנע מכך. הדבר משול לחופש שיש לאדם להחליט להפסיק לאכול.

מדוע עבודה שכירה המוצעת למכירה בשוק עדיפה למעסיק הקפיטליסטי על השיטות שקדמו לה? בכל עת שבה היו הפועלים רכוש של המעסיק (כגון בשיטת העבדות) – הרי שהיו זהים לאמצעי-הייצור, כמכונות או בהמות עבודה, כך שאין ביכולתם לייצר "עודף-ערך". כאשר התבלו, הזדקנו ואיבדו את כוחם, הרי שירדה השקעתו של בעל ההון לטמיון ממש כמו בבליית מכונה. מכאן שעלותו של העבד זהה הייתה לערך שהוא ייצר (הקפיטל, עמ' 136). בשיטה הפאודלית, שאינה אלא הסכם חברתי הדדי עם הפאודל, הוקדשו חייו של הפועל למעסיק ועם כלות כוחו או במקרה של מחלה עדיין היה הפאודל מפרנסו ומגן עליו כחלק מהקומונה (המניפסט הקומוניסטי, עמ' 46). בניגוד לשני מודלים אלו, השיטה הקפיטליסטית מייצרת ערך-עודף במוצר מתוך עבודתו של הפועל, שעם כלות כוחו והתבלותו, אין המעסיק חייב לו דבר ואין הוא הנושא בעלות "ירידת הערך" של סחורת כוח-העבודה. הפועל אינו סחורה, אלא כזה המציע את כוח-עבודתו כסחורה בשוק ולשם כך חייב הוא להיות חופשי ושווה זכויות לכאורה (הקפיטל, עמ' 142).

אחריות אישית של האינדיבידואל למצבו

הסתמכות עצמית (Self reliance) הינו מושג שנטבע בזכות מאמר בשם זה מאת ראלף וולדו אמרסון, הפילוסוף האמריקאי, ושפורסם ב-1847. המושג מבטא מסורת אמריקאית של עצמאות אישית ולאומית, חופש מדת ומשלטון מרכזי, כיבוש המערב ואינדיבידואליזם, והפך לאבן יסוד בתרבות האמריקאית. כבר במקורו, סתר מושג זה את עצם רעיון ה"חברה" ובוודאי את רעיון הערבות ההדדית החברתית והאחריות לחלשים ועניים (Bellah, 1985: 55). יותר מכל ערך קפיטליסטי אחר, עומד ערך זה כהיפוך גמור לתפיסות סוציאליסטיות וסוציאל-דמוקרטיות.

ה"חלום האמריקאי" עצמו הינו תוצר של ערך "ההסתמכות העצמית" ועל פיו יוכל כל אדם להתקדם ולזכות בעושר במידה וישקיע בכך את מרצו וכשרונו. על פי המודל המרקסיסטי – "ההוויה קובעת את התודעה" – נוכל לטעון, שהזכות לניעות חברתית הפכה לערך מרכזי בעקבות הצורך הבורגני לבסס את המדרג החברתי על הכישרון והחריצות האישיים במקום על קשרי-דם ותורשה, שהגדירו את המדרג החברתי במנגנונים המלוכניים והפאודליים.

בעוד שאמריקה של מאתיים השנים הראשונות איפשרה ניעות חברתית ומעבר של אדם משיכבה סוציו-כלכלית אחת לשיכבה גבוהה יותר בקלות רבה יותר מאשר אירופה או חברות מסורתיות בעולם, הרי שאין זה כך בימינו – לא בארה"ב וגם לא בישראל. מחקרים של בנק ישראל ושל משרד האוצר מראים שהיכולת של הציבור הישראלי לשפר את מצבו הסוציו-אקונומי הצטמצמה מאוד בעשר השנים האחרונות¹, אך שימור אשליית ה"גם לי זה יכול לקרות" חשובה; אשליה זו מעכבת את ראיית המערכת הקפיטלית כסיסטמה. כאשר המונים מדוכאים יודעים בוודאות שהם חסרי סיכוי להתקדם מבחינה כלכלית ומעמדית, יכול הדבר להוביל למרד. אך במערכת שבה "הכל יכול לקרות"

התודעה המעמדית נעלמת. התקווה לשינוי אישי היא המדכא היעיל ביותר של התקווה לשינוי מערכתי.

ערכי המשפחה

המוטיב הערכי הנפוץ ביותר ב"בוס בהסוואה" הינו ערכי המשפחה. כל המעסיקים, כפי שיפורט בדיון על דמות המעסיק בהמשך, וכן כל העובדים השונים – כולם קשורים בעבותות של מחויבות משפחתית ושואבים סיפוק ואושר מיחסים משפחתיים. מדוע מקדמת הסידרה ערכים משפחתיים? ניתן לכאורה לטעון שמדובר בערך אוניברסלי, על-זמני (וגם ישראלי מאין כמוהו), שאין צורך לבררו כלל, אך בכל זאת, עולה בסידרה פרדוקס המחייב עיון נוסף.

למרות ההצהרות הסנטימנטליות, מתברר במקרים רבים שלמעשה אין לפועלים זמן למשפחה עקב שעות עבודה מרובות שהם מחויבים להן. לא רק באמירה אלא גם מבחינת הפורמט, נותרת חויית המשפחה בסידרה כמושא געגועים או כמקור לתעצומות נפש, אך לא כדבר בעל נוכחות נראית. את משפחתם של הפועלים אין הצופים רואים כלל ואת משפחותיהם של המעסיקים, המוצגות בפתיח כל פרק, הם נאלצים לזנוח במסגרת פורמט התוכנית מטעמים לא מנומקים. הניתוק הפיזי מהמשפחה משותף, איפוא, לכלל המשתתפים בסידרה.

מרקס מזכיר את ערכי המשפחה הבורגנים-קפיטליסטים בשני הקשרים שונים מעט. בכתבים המוקדמים, מוצגת המשפחה כיחידה כלכלית בורגנית האוחזת ברכוש, הבסיס הראשוני לרע שמהווים קניין פרטי וזיקה מטריאליסטית בין פרטים (המניפסט, עמ' 50-51; האידאולוגיה הגרמנית, עמ' 235). בקפיטל ההקשר אחר מעט – המשפחה היא תוצר של הצורך של המעסיקים לייצר דור נוסף של פועלים לצרכי המערכת (הקפיטל, עמ' 138).

נוכל להציע הסבר מתקדם יותר: המודל הקפיטליסטי של יחסי-העבודה מעודד את ערכי המשפחה כיוון שהתרופפות הקשרים המשפחתיים משנה את הבסיס המוסרי של האדם. היעדר מחויבות למשפחה ושחרור מהקשרים עמה מעמידים את האדם במקום שבו מטרות-העל שלו היא נוחותו והנאתו האישית. אדם ללא משפחה עלול להיות נטול מחויבות לסדר החברתי הבסיסי, לעבודה ולחיסכון, או לכל דבר מלבד עצמו – מכאן שיש למערכת השלטת, כל מערכת שלטת למעשה, אינטרס ל"כבול" את הפרט למחויבות משפחתית, קהילתית.

למרות שהמערכת הקפיטלית מעוניינת דווקא להחזיק את השכיר כמה שיותר שעות ביממה במקום עבודתו, שומה עליה להמשיך ולקדם ערכים משפחתיים כרעיון נשגב, כיוון שלמוסד המשפחה כוח חשוב: המחויבות המשפחתית יוצרת כבלים הקושרים את האדם לעבודה גם כאשר היא אינה מה שבוחר היה לעשות למען עצמו. ניתן לדמיין מעט מאוד מערכות-מחויבות אחרות שהיו מסוגלות לגרום לאדם חופשי להקריב עצמו כך ולאורך שנים רבות כל כך מלבד מוסד המשפחה.

תודעה כוזבת לגבי מהותם של יחסי-העבודה הקפיטליסטים

במחצית הנותרת של המאמר נפנה לפיענוח הטכניקות והמניפולציות המשמשות ליצירת תודעה-כוזבת אודות מהות יחסי-העבודה. אך בטרם נפנה לזיהוי הטכניקות נשוב לרגע לשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה כדי להגדיר כיצד פועלת האידאולוגיה.

התקוות של התנועות המרקסיסטיות נמוגו במרוצת שנות ה-20 אל מול התחזקותו של המחנה הימני הקיצוני והחלשותן של מפלגות השמאל הסוציאל-דמוקרטיות והקומוניסטיות ברחבי ארופה (אדורנו והורקהיימר, 1993, מבוא). המהפכה הפרולטארית לא פרצה למרות שהתנאים המהפכניים האובייקטיביים בתקופה שלאחר המלחמה נראו בשלים. מתוך נסיון להבין את הסיבות לנהיית ההמונים אחר רגשות לאומיים על פני ההזדהות המעמדית האינטרנציונלית - ואת התבדות התהליך הדטרמיניסטי שניסח מארקס - פיתח אנטוניו גראמשי ב"מחברות הכלא" (גראמשי, 2009) את המושג "הגמוניה". גראמשי מראה כיצד בניגוד לדרך של כפייה, שהיא בהכרח קצרת-ימים, יקרה ומועדת למאבק, ה"הגמוניה" מייצרת כוח של שליטה וריסון ההמונים בדרך של הסכמה וקונצנזוס. אנו נזהה בסידרה "בוס בהסוואה" את המניפולציות הקשורות ליחסי-העבודה הקפיטליסטים בין מעסיק לשכיר - הפנטזיות והדימויים - וכיצד הם מטים או משבשים את התודעה כדי ליצור בליל מבלבל של זהות אינטרסים בין מעמדיים, סיפוק אשלייתי לנשלטים, והפנמה של המערכת או לחלופין הצגתה כטבעית.

הז"אנר הקרוי "דוקו-ריאליטי" הינו בעצמו מניפולציה שיש להסבירה. למרות השם הכפול, יש בתוכניות דוקו-ריאליטי מעט מאוד מן הדוקומנטרי או מהריאליזם. הפורמט לוקח את המושג "ריאליטי" מהעובדה שמדובר באנשים שאינם שחקנים ומהעובדה שהתכנית היא ללא תסריט; את מושג ה"דוקו" לוקח הפורמט מהיותם של גיבוריו בסביבתם הרגילה (בניגוד לתוכניות ריאליטי כגון "האח הגדול", "הישרדות", "לרדת בגדול" או "היפה והחנוך", הנוטלות את המשתתפים מסביבתם הטבעית ומניחות אותם בסביבה סגורה ומפוקחת תוך כפיפות לחוקי משחק ספציפיים).

אך אסור לטעות; למרות שמדובר באנשים שאינם שחקנים, בהיעדרו של תסריט ובצילומים הנערכים בסביבת חיים רגילה וללא "כללי משחק" המוכתבים מלמעלה, אין הפורמט נטול מניפולציות – שעיקרן: מבטה של המצלמה ועריכה מאסיבית של החומר המצולם. העריכה משמעותית במיוחד דווקא משום שהיא מוסתרת. לכאורה, מדובר בתוכנית המביאה את הארועים כפי שקרו, שאינה מתוטרטת ושדברי משתתפיה אינם צפויים מראש, אך למעשה כל מה שנראה בתוכנית - המובנה בקפדנות רבה כפי שיפורט להלן - נבחר על ידי עורכים ובעלי עניין אחרים (כולל החברות המשתתפות, המפרסמים, מנהלי תוכן ואחרים) בהתאם לאינטרסים הלא חשופים שלהם. הרשימה שלהלן מתייחסת לעשר דרכים ומניפולציות ליצירת "תודעה כוזבת" או הסתר-מציאות יחסי עובד-ומעסיק במערכת קפיטליסטית ב"בוס בהסוואה".

פרוטטיפ המעסיק

המניפולציה הראשונה עוסקת בדמותו של המעסיק, גיבור הפרק. בפתחת כל פרק מוצג המעסיק כשהוא מוקף במשפחתו ומצולם בביתו, אך באופן שאינו משקף עושר מופרז (לצורך השוואה, עבור הסידרה "המליונר הסודי" הצטלמה אותה המעסיקה מפרק ה' על רקע בית המעיד על הון רב; לא כן בסידרה זו). אנו רואים תמונות מילדותו של המעסיק, שומעים על הרקע שלו ועל מטרותיו וציפיותיו מההשתתפות בתוכנית.

כל ששת המעסיקים מציגים את עצמם כאנשי משפחה, המדגישים את ערכי מסירות לעבודה, וערכי עבודה קשה ובחלק מהמקרים מספרים גם על התחלה "מלמטה". אישור הערכים ההגמונים מתבצע, אם כן, כבר בפתח, בנאום המעסיק, ואלו כוללים את הערכים שצוינו למעלה: ערכי עבודה קשה ומחויבות למקום העבודה, ערכי משפחה (ובהכללה ערכי הלאום דרך השירות הצבאי), אחריות אינדיבידואליות לגורלך ופוטנציאל לניידות חברתית וכלכלית.

בתחילת כל אפיזודה מדגיש המעסיק את חשיבות התפקיד שאת האדם הנושא בו הוא פוגש היום. נאומי הציפיות והמטרות של המעסיקים בפתחת כל פרק סובבים את הפעלים "לדעת" ו"לראות", תוך הבדלה בין "למעלה" ולמטה" כנקודת מבט על המציאות; כך למשל:

"חשוב לי לצאת למסע גם בפן האישי וגם במקצועי. אני רוצה לפגוש את האנשים האמיתיים, שעובדים עבודה קשה, שחקת, שלא נגמרת בחיים. כשאתה רואה חברה ממרומי הניהול זה אחרת מגובה העיניים." (פרק א'); "רוצה לראות איך אנחנו נראים מ"דרגי השטח", זה חשוב לי גם כאדם וגם כמנכ"ל" (פרק ב'); "אני רוצה לראות אם עדיין קיים בסניפים החלום שהיה הבסיס של האווירה" (פרק ג'); "אחד הדברים החשובים, כמנכ"ל, זה לדעת מה אתה לא יודע... ההנהלה מתבגרת ולמטה הגיל הממוצע הוא 20, אני רוצה להכיר אותם" (פרק ד'), "המטרה היא להבין את העובדים" (פרק ו') "נוכל לראות אם העובדים עובדים בצורה נכונה או לא. אם נראה דברים לא טובים, אני רוצה לראות אותם, אחרת איך אני אשפר אותם?" (פרק ה').

המעסיק מוצג, אם כן, שאדם שמוכן לעשות מעשה, להקריב ולהתמודד עם קשיים לצורך השגת ידע ושיפור מציאות ובעקיפין מובטח הידע הזה גם לצופה המלווה אותו, אך בו בזמן נשמר כל העת ההבדל המעמדי שלא יופר במהלך התוכנית. אל משימת "השגת הידע" נשוב בשלב הסיכום והתובנות. גם במהלך האפיזודות אנו פוגשים את המעסיק בנקודות קבועות. כך למשל, בתחילת כל אפיזודה מדגיש המעסיק את חשיבות התפקיד שאליו יתוודע היום, ולאחר מספר שעות עבודה הוא מתלונן תמיד על הקושי הפיזי שבה (קשה, כבד, משעמם, מסוכן), או על תנאיה (החום, השמש, המדרגות). מובן שדבר מכלל התלונות לא יתוקן בשלב המתנות והסיכומים, אך מיצוב הפועל כחשוב למפעל והתלונות על קושי העבודה מאפשרים לצייר את המעסיק באופן חיובי ומעורר אמפתיה.

נוכל לסכם ולקבוע, כי מוצג בפנינו פרוטוטיפ של בעל-הון, המגדיר והמיישם גם יחד של הערכים ההגמוניים והאוחז באמצעי הייצור - והנה הוא אדם אנושי, בעל רגשות חמים, פגיע ואמפתי, המעוניין להתקרב אל עובדיו ולהכירם טוב יותר. המניפולציה הראשונה, בתמצית, הינה: "המעסיק הוא בן-אדם". האנושיות של המעסיק מודגשת עוד יותר, כפי שיפורט בהמשך, דרך סיפור אישי קשה וזהה לסיפור חיי אחד מעובדיו.

ארבעה פרוטוטיפים של הפועל "הנכון"

בכל פרק פוגש המעסיק, באופן מקרי לכאורה, ארבעה אנשים "רגילים". אך התבוננות מעמיקה חושפת מבניות מדוקדקת להפתיע של מערך הפגישות; בכל אחד ואחד מהפרקים מייצגים הפועלים שנפגוש ארבעה טיפוסים עובדים, המגלמים ארבעה מסרים חינוכיים קבועים לגבי הדרך הראויה להיות שכיר:

המשקיען – הוא הפועל שהפנים את חוקי המערכת ועתה הוא מקפיד עליהם מול אחרים, זה שעושה מעל ומעבר לנדרש, משפר את אמצעי הייצור על חשבוננו, חש סיפוק אישי מהעמידה במכסות העבודה המוגדרות ומתעלם מהשרירות שלהן. ובהכללה - משדר זהות אינטרסים עם המעביד.

כאלו הם באפיזודה 2א - קונדיטורית המביאה מתכונים מסורתיים מהבית ומגישה אישית "כמו בבית" לאורחי המלון; באפיזודה 4 - טכנאי תיקון כלי רכב שהשקיע בשכלול ציוד רכב השרות; ב- 1ג - טבח ש"שם את הלב באוכל"; באפיזודה 3ד – השליח שיש לו הצעות לשיפור תהליכי העבודה; באפיזודה 2ה – איש שרות לקוחות שעושה מעל ומעבר להגדרות התפקיד; וב- 4ו שוטר עירונית שדורשת לקבל מקסימום קריאות.

המרצה מהעבודה – הוא הפועל המאושר שמוצא סיפוק וערך מוסף בעבודתו ומבהיר לצופה שלא רק למעביד יש ערך מוסף מיחסי העבודה – כפי שקבע מרקס – אלא גם לפועל. העבודה היא מכשיר לגאולה ואושר עבור הפועלים המשתייכים לפרוטוטיפ זה.

כאלו הם באפיזודה 1א – עולה מארגנטינה שמאושר שיש לו עבודה בארץ ושלמד על בישול מעבודה; באפיזודה 3ב – איש מכירות המכונות ש"אוהב מכונות כמו ילד" ונהנה לעבוד בסביבתן; באפיזודה 3ג – מלצרית צעירה, אמא לשניים, ש"כבר מאושרת" כיוון שהתקדמה במיומנויות העבודה והיא זוכה להערכה; באפיזודה 1ד – איש הפיצריה ששעות העבודה בערב מתאימות להיותו סטודנט והוא "מבסוט מהחיים"; באפיזודה 3ז – קופאית סופר חולת סרטן שהעבודה מחזיקה אותה בחיים, כי "לא משנה במה אתה עובד, עצם היציאה מהבית, להתלבש, להתאפר, שיש לך סדר יום, שאתה שווה. לאישה זה דבר מצויין, לא חשוב באיזה מצב תהיי"; ולבסוף באפיזודה 1ו – איש אבטחה בגימלאות, ש"לא רוצה לשבת בבית ולהשתעמם".

המקצוען שיתקדם – בכל פרק יפגוש המעסיק עובד אחד שמפגין כישורי ניהול מעולים, מכיר בחשיבות התפקיד שהוא מבצע, שואף להתקדם ומעוניין להשקיע בפיתוח עצמי. המסר במפגש הינו כמובן מסר של ניעות חברתית: מי שטוב בתפקידו יוכל להתקדם לרמות שכר ומעמד גבוהות יותר. כאלו הם סיפוריהם של א1 – עולה חדש שהעברית שבפיו אינה מאפשרת לו להתקדם; ב1 – מנהל המוסך שמחלת ביתו מנעה ממנו להמשיך את לימודיו; ג4 – מנהל העבודה שהתמכר לסמים ונגמל מהם תוך מאבק מר; ד4 – אחראי משמרת שתומך כלכלית בהוריו ומפגין כישורי ניהול מעולים; ו-ה4 – מנהלת קו קופות ערבייה, אסרטיבית ומוכשרת. כל העובדים השייכים לקבוצה זו זוכים בסיום הפרק לפרס של קידום בתפקיד הכולל עלייה בשכר ובקורס הקשור בשיפור עצמי – לימודי ניהול או עברית (ועוד על תפקידים של הפרסים בהמשך).

סיפור אישי זהה – בכל פרק פוגש המעסיק עובדים בעלי סיפור חיים אישי מקביל לשלו ומדגים בכך את עקרון השיוויון האוניברסלי בין בני האדם; ועל כך בהרחבה בסעיף הבא. המבנה המדויק של ארבעת טיפוסים הפועלים שאנו פוגשים חוזר בכל הפרקים וסותר לחלוטין את היומרה למקורות המפגשים. המבניות המורכבת הזו מצביעה על כוונת הסידרה לקדם דרך שימוש בפרוטוטיפים חוזרים את הערכים הספציפיים שפורטו למעלה: ערכי עבודה קשה, הצבעה על הערך-המוסף שיש לעובד ביחסי-העבודה, אחריות אישית לגורלך, וגם ערכי שיוויון בין בני אדם כפי שיפורט כעת.

דמיון אנושי בין המעסיק והפועל

הפועל הרביעי שיפגוש המעסיק בכל פרק הינו, כאמור, עובד עם **סיפור אישי הדומה לסיפורו של המעסיק**. זוהי דרך מובהקת להדגשת השיוויון האישי שבין המעסיק ופועלו השכיר. בפרק א' – פוגש המנכ"ל המגמגם בעובד בריכה מגמגם, ובחדרנית המזכירה לו את אימו שעבדה קשה לפרנסת המשפחה; בפרק ב' – למנכ"ל ילד חולה שיתוק מוחין והוא פוגש במוסכניק שהוא אב לילדה חולת סרטן; בפרק ג' – פוגשת הבעלים שאביה התאבד בילדותה פועל ייצור שאביו התאבד לא מזמן; בפרק ד' – פוגש הבעלים המודאג מפינוקם הרב של ילדיו, ביחסים כלכליים שונים בין הורים וילדים כגון: בצעירה המפרנסת את אמה, ובבחור בן 19 המעביר את כל משכורתו למזונות בנו התינוק; בפרק ה' – פוגשת המעסיקה שהיא לדבריה "בצל של אביה כל חייה" בבחורה ערבייה חזקה שאביה דחף תמיד קדימה; בפרק ו' – פוגש הבעלים המתאבל על אביו שנפטר לאחרונה בפועלת צעירה המתגעגעת לאביה שאף הוא נפטר לאחרונה.

המסר העולה ממניפולציית העריכה המתוחכמת הזו הוא חד-משמעי: למרות הפערים הכלכליים, כולנו בני-אדם והקשיים בחיינו קשורים לגורל האנושי האוניברסלי ולא למעמד כלכלי. הנראטיב האנושי המוצג בסידרה זהה לכל המעמדות, וההתמודדויות האישיות דומות, ללא קשר להון אישי ולסטטוס מעמדי. פערי-הכנסה אינם יוצרים אי-שיוויון בדברים "החשובים באמת" (בריאות, משפחה, שייכות לאומית), מגלה לנו הסידרה, כיוון שכולנו בני אדם החיים את החוויה האנושית

האוניברסלית על קשייה. המסרים הללו קשורים ברוחם לעקרון "השוויון האוניברסלי" שמקדמת התוכנית, ושיוצר תודעה-כוזבת לגבי השוויון הקיים בפועל במערכת הקפיטליסטית.

היפוך תפקידים

הדמיון האנושי בין המעסיק והפועל מוצג ב"בוס בהסוואה" באופן נוסף, **היפוך התפקידים**, שהוא בסיס הפורמט של התוכנית. מוטיב היפוך התפקידים מודגש באופן קבוע על ידי קשיחותם של המדריכים הזמניים כלפי הבוס המחופש. בכל המפגשים, נוזף המדריך, הלא הוא הפועל, במעסיק המחופש, גוער בו וגורם לו להרגיש שהוא "לא טוב מספיק" או שנכשל.

מאמרו של האנתרופולוג ויקטור טרנר "נמיכות רוח והיררכיה: הלימינליות של העלאת סטטוס ושל **היפוך סטטוס**" (טרנר, 2004) עוסק בארועים אישיים וקהילתיים, שהם נקודות של חריגה מן הסדר החברתי, ומוצא בהם משמעות המחזקת דווקא את הסדר החברתי הקיים. הטקסים הלימינליים, ההופכים את הסדר הרגיל, מכילים שלושה שלבים: פרה לימינלי - ניתוק מן החברה והזהות העצמית, לימינלי - מעבר שהינו שלב של פיקוח הדוק ובירור שאלות אישיות נוקבות, שיחות על ערכים ועמידה באתגרים, ולבסוף שלב פוסט לימינלי של האיחוד המייצג את חזרת כל אדם למקומו, וחיזוק מערכת הסטטוס הישנה.

למרות שטרנר כיוון לארועים כגון קרנבל, חגים וטקסי-התבגרות, הרי שפורמט התוכנית מתאים לשלושת השלבים הללו. המצב של ההיפוך בתפקידים בין המלך לעבד הקדמוניים זהה במקרה שלנו לחילוף בין המעסיק לפועל. בתוכנית, ממש כפי שהגדיר טרנר, ההיפוך מוגדר בזמן, ייחודי, יש בו אלמנטים של אנונימיות (מסכות או תלבושת אחידה), של ביטול הבעלות על רכוש והצורך להתפרנס והוא שיויוני או בעל היררכיה הפוכה מן הרגיל. גם כאן, כמו בימי קדם, תפקידו של "טקס ההיפוך" לייצר תחושה חברתית של הומוגניות ואחוזה וזאת בניגוד ל"אנטגוניזם החברתי" הטיבעי, על פי מרקס, שבין המעמדות החברתיים.

תפקיד הקריין

בעוד שארבע המניפולציות שמנינו עד כה השתמשו בדמויות פרוטוטיפיות של מעסיק ופועלים והדמיון שביניהן, הרי שש המניפולציות הבאות קשורות במערכת יחסי-העבודה עצמה, היינו ב"בסיס", ועיקרן - הכחשת היד המכוונת במודל יחסי-העבודה והתנאים הכלכליים שהקפיטליזם יצר (או בהכללה: הכחשת המערכת כמערכת), ביטול אפשרות הקיום של מודל אלטרנטיבי וטיבעון של המערכת הקיימת.

הטכניקה הראשונה להעלמת המערכת הינה הקריין - חלק מפורמט התוכנית וטיפוסי לדוקו-ריאליטי. הקריין חסר הזהות מלווה את התוכנית כמספר יודע כל וחיצוני למאבק ואותו אנו שומעים בנקודות קבועות ובטקסטים קבועים: טקסט מבוא קבוע בפתיח התוכנית ותיאור כלליה ומטרותיה; תיאור האתגרים העומדים בפני העובדים בתחילת כל אפיזודה יומית, וציון חלוף השעות וסיומו של יום

העבודה. הקריין הינו מעיין מתבונן חיצוני בשני הצדדים (מעסיק ועובד), המתנהלים בתוך כללי מציאות שהוא מדווח עליהם ושאינו לערער עליהם; הקריין הוא קולה של המציאות. נבחן להלן את מכלול המניפולציות שמייצר תפקידו החשוב של הקריין כשחקן "חיצוני" למאבק.

תפקיד קבוע של הקריין הינו "הגדרת האתגרים". בכדי לוודא את היווצרות עודף-הערך על ידי הפועלים, ישנן מכסות-מינימום שספק מוגדרות עבור כל משימה, ואי-עמידה בהן משמעה כישלון של העובד וככל הנראה אובדן מקום העבודה. בתחילת כל אפיזודה, מתאר הקריין מהן המכסות המספריות שעל העובדים להספיק ולבצע. כיוון שקולו של הקריין הוא "אובייקטיבי", מתאר מציאות באופן לא-שיפוטי ומרוחק מהאינטרסים של מעסיק או פועל במידה שווה לכאורה, הרי שקיומן של המכסות הגבוהות מצטייר כדרישה טבעית, מבלי שיהא מקום לערער על קיומן, אופן קביעתן או המטרות שלהן. גם מרקס, בנימה צינית משהו, מתייחס לטבעיות הציפייה ליעילות:

צריך שיהא כוח-העבודה מוחזק בשיעור הממוצע של התמחות וכושר וזריזות, שהרי בעל-ההון שלנו קנה בשוק-העבודה כוח-עבודה תקין בטיבו. כך שומר בעל-ההון שמירה מעולה, כשם שהוא חרד על כל טיפת זמן שלא תצא לבטלה. הוא קנה את כוח-העבודה לפרק-זמן מסוים, והוא עומד על כך שיקבל את המגיע לו (עמ' 158)

את מכסות המינימום מגדיר הקריין בתחילת כל אחת מהאפיזודות:

בפרק 1 - החדרניות חייבות להספיק לפחות 8 חדרים עד השעה שלוש; בפרק 2 - אנשי המכירות חייבים לבצע עוד 30 מכירות עד סוף החודש; בפרק 3 - יש להוציא מנות בתוך שלוש דקות; בפרק 4 - יש לסיים שיחת הזמנה בכל 2.5 דקות, הפיצה צריכה להיות מוכנה לכניסה לתנור בתוך 2 דקות, שליח צריך להספיק 15 משלוחים במשמרת בתוך 30 דקות לכל משלוח; בפרק 5 - צוות המעדניה צריך לשרת יותר ממאה לקוחות בשעה ולמכור במשמרת יותר מחצי טון גבינות, ונציג מועדון הלקוחות חייב להחתים מינימום של 30 מצטרפים חדשים ביום; ובפרק 6 - פועלי הניקיון חייבים לסיים לנקות את קניון עזריאלי במהלך שעות הלילה.

כל המכסות הללו, שמשמען העדפת עבודה קשה ומאומצת עד קצה גבול היכולת של הפועלים על פני הוספת כוח עבודה, מוצגות כאמירה של הקריין, היינו כדרישה אובייקטיבית של המציאות ולא כאינטרס כלכלי של צד אחד במשוואה. כדי להעצים עוד יותר את תחושת ההכרח האובייקטיבי שבקיום המכסות הקבועות, המעסיק המחופש נכשל תמיד ביכולתו לעמוד בהן (ב-23 מתוך 24 האפיזודות) ובמקרים מסויימים מתקומם כנגדן (למשל א3), או מדבר על השרירות שלהן (למשל ה2). המניפולציה שמיוצרת כאן הופכת את קיום המכסות למציאות אובייקטיבית, מעין "פורס מז'ור", שאינו נובע דווקא מאחד הצדדים ביחסי-העבודה ושאינו אינטרס חד-צדדי.

תפקיד הלקוחות

טשטוש נוסף של משמעות המכסות והיעדים של הפועלים מתבצע בעזרת הלקוחות. החברות המופיעות בפרקי הסידרה, כולן חברות המעניקות שירותים - לא הייטק, לא ייצור ולא תעשייה.

לעבודה שאין מדובר במפעלי-ייצור קלאסיים ובפועלי-ייצור העובדים בעשן ורעש החרושת, אלא בעבודת שירותים מול קהל, יש משמעות רבה הנוגעת ביחסי-העבודה: בחברות המעניקות שירותים, קיים שחקן נוסף במערכת יחסי-העבודה והוא "הלקוח". הצורך לגרום ללקוח להיות מרוצה ולספק את צרכיו במהירות ובאיכות הנדרשת, מעמיד את הפועל והמעסיק בצד אחד של המתרס העיסקי – אל מול הלקוח.

כך מתברר בסידרה, כי הפועל ומעסיקו הינם למעשה בעלי אינטרס משותף והוא "טובת הלקוחות". העיוות התודעתי שנגרם כאן מסתיר את האינטרס של המעסיק בייצור עודף-ערך על ידי עבודה מהירה ויעילה של הפועל ("הפיצה צריכה להגיע בתוך 20 דקות") תחת מעטה של צרכי הלקוחות – אנשים ממשיים העומדים מול העובד כל העת, לוחצים עליו שיזדרז או מודים לו בחום על שרותו היעיל ומעוררים בו תחושת סיפוק אישית. הדרישות הגבוהות של המאמץ הופכות לכאלו הנדרשות לא על ידי המעסיק אלא על ידי הלקוחות, שאותם אין לאכזב, ו"חלוקת העבודה" (האידיאולוגיה הגרמנית, עמ' 238) ועימה "הניכור מן העבודה" מוחשים הרבה פחות.

אם הייתה הסידרה עוסקת בפסי ייצור – במפעלי טקסטיל, מזון, או בעסקים אחרים שאינם שירותים – לא ניתן היה להתחבא מאחורי צרכי הלקוחות, והדרישות הנוקשות לעמידה במיכסות, לשעות נוספות ולייצור עודף-ערך, היו נגלות כחלק מן הקונפליקט שביחסי-העבודה כפי שתיארם מרקס. בחברות המעניקות שירותים, ניתן לעמעם את ניגוד האינטרסים שבין המעסיק לפועלו תחת מסך של תודעה כוזבת – מסך הלקוחות.

הפטאליזם של יחסי העבודה

בעוד שהמניפולציות של השימוש בקריין והבחירה בחברות שירותים משמשות להסתרת הקונפליקט וניגוד האינטרסים הטבועים ביחסי-העבודה הקפיטליסטים, הרי שארבע המניפולציות הבאות שלפנינו עוסקות בטיבעונם של יחסי-העבודה ובהצגתם כבלתי נמנעים.

חשוב להדגיש, כי **הבסיס** כלל אינו מוכחש בתוכנית. תנאי העבודה המוצגים כוללים שעות ארוכות והקפדה רבה על הפסקות מדודות, תנאי עבודה קשים, עבודה פיזית מתישה וכלייה של כוח-העבודה, ומוזכרים אפילו השכר הנמוך והמאבק המתמיד על הקיום. כמו כן, נפוצים בסידרה המשפטים המעידים על הפטאליזם של יחסי-העבודה והם מובעים תמיד על ידי הפועלים אל מול המעסיק במסגרת היפוך התפקידים הלימינלי שהוזכר למעלה.

אם כן, תנאי-העבודה והתנאים הכלכליים של הפועלים מוצגים בסידרה באופן בוטה, ישיר ותואם לאבחנותיו של מרקס אודות יחסי-העבודה. במובן זה, המעסיקים ששאפו ל"ידיעה" אכן נחשפים אליה ועמם גם הצופים. ניתן כמובן לטעון, כי לו הייתה התוכנית מכחישה את המציאות היה הדבר פוגע באמינותה ובלאו-הכי בעניין שהיא יוצרת ובפופולריות שלה, אך ישנה כאן מוטיבציה נוספת.

התוכנית אינה מתכחשת לבסיס הכלכלי ולתנאי-העבודה דווקא כיוון שהיא שואפת לטבען אותם, להדגיש את הפאטאליות שלהם. תנאי העבודה, הקשים אומנם – מודה התוכנית, הינם הכרח מציאות שלא ניתן לשנותו ולכן גם בלתי סביר להכחישו. מערכת יחסי-העבודה שמוצגת ב"בוס בהסוואה" היא כוח טבע שאין דרך לבטלו ומכאן גם שלא ניתן להכחישו, ממש כפי שלא ניתן להכחיש את השמש בצהריים – גם אם היא מסרטנת.

אך לא רק שהמערכת הקיימת של יחסי-עבודה מוצגת כגזרת שמיים ולא כתוצר של אינטרסים מעמדיים, אלא שברגע אחד ויחיד, כמעט לא מוחש, מבצעת הסידרה הכחשה של מודל חברתי אלטרנטיבי למודל הניאו-ליברלי – היינו, הכחשה של מודל מדינת רווחה. האירוע מתרחש באפיזודה 3, שבה פוגשת המעסיקה בסניף שדרות במלצרית בת 25, אמא חד-הורית לשני ילדים.

בתשובה לשאלה "איך את מסתדרת לבדך?", אומרת הצעירה: "יש כאן את האופציה של "עמיגור", מכירה?", "לא מכירה", עונה המעסיקה. מייד לאחר מכן, מטיפה העובדת הצעירה לערכי ההסתמכות העצמית: "אין לי תעודה ולא למדתי. אין לי משהו אחר לעשות. אין מה לעשות, זו המציאות שלי... אני משלימה עם המציאות הזאת, תתגברי על מה שיש לך עכשיו. הילדים שמחים ויש להם הכל. אני לא צריכה כלום".

בשנייה קצרה זו נפגעת תהום תודעתית בין ערך "האחריות האישית לגורלך" שהפועלת מדבררת ובין האיזכור של "עמיגור". עמיגור הינה חברת בת של הסוכנות היהודית ומשמשת כזרוע ביצועית שלה בתחומי דיור ציבורי, היינו ביטוי של מודל מדינת הרווחה ואופן אחד של רשת ההגנה הסוציאלית שמדינת רווחה פורסת עבור אזרחיה. החל משנות ה-80, ובהתאם לתפיסה הניאו-ליברלית, הופרטו חברות ציבוריות ושירותים ציבוריים, תקציבי המדינה קטנו ותקציבי הרווחה קוצצו. עקרון "האחריות האישית לגורלך" שימש במקרים רבים ככיסוי אידאולוגי לביטול מערכות הסעד הלאומיות – בעוד שמטרתו האמיתית היה צמצום היקפי חלוקת-העושר מחדש על ידי מיסוי וקצבאות.

היכן היו מתגוררים הפועלת הצעירה ושני ילדיה לולא מערכת הרווחה הלאומית, וכיצד "היה להם הכל" ללא קצבאות הילדים, קצבת אמהות חד-הוריות, או חינוך ובריאות איכותיים בעלות נמוכה - מנגנונים שהקפיטליזם הניאו-ליברלי נאבק לחסלם? זאת לא נדע לעולם, כי הסידרה מעלימה מייד את השאלה. "לא מכירה", אומרת המעסיקה, וכך עושה גם הסידרה – שאינה מכירה מערכת כלכלית-חברתית אחרת.

תפקיד הפרסים והלא-פרסים

טכניקה נוספת להעמקת התחושה, שאין אלטרנטיבה למערכת יחסי-העבודה, נמצאת ברשימת השינויים והמתנות שמעניקים המעסיקים בסיומו של כל פרק. תפקידם של הפרסים הוא לסמן מה אפשר לשנות ביחסי-העבודה ומתוך כך כמובן גם את מה שלא ניתן להעניק כפרס.

הפרסים שניתן לתת כוללים, ראשית, **קידום** בתפקיד, שמשמעו גם שיפור השכר החודשי כפי שנאמר מפורשות (הפרס ניתן ל-10 מתוך 24 הפועלים, מתוכם כל ששת הפועלים השייכים לטיפוס "המקצוען שיתקדם" ושניים מטיפוס "המשקיען" כפי שהוגדרו למעלה). בשום מקרה, אין פרס של העלאה בשכר שאינה קשורה בקידום או שינוי התפקיד. תפקיד הפועל קשור תמיד לשכר מסויים, ואין לשקול את העלתו גם כאשר זהו שכר המבזה את הפועל ומשמר אותו בעוניו. שימור עוניו של הפועל הוא אינטרס של המערכת הקפיטליסטית, ולכן אין היא עשויה לוותר על מצב זה לגבי פועלים פשוטים: "הפועל נעשה אביון, והאביונות מתפתחת ביתר מהירות אף מן האוכלוסייה והעושר... התנאי העיקרי לקיומו ולשלטונו של מעמד הבורגנים היא צבירת העושר בידי יחידים, היוצרות ההון וריבוי; ותנאי להון הוא העבודה השכירה" (המניפסט, עמ' 46-47)

הפרס החוזר השני הינו **מימון לימודים** וקורסים מסוגים שונים, בהתאם לערכי השיפור העצמי והניידות החברתית והוא מחולק באופן שווה בין כל הטיפוסים, למעט הטיפוס של "המשקיען". הפרס השלישי בתיכופות הינו **נסיעה משפחתית לחו"ל**, המעניקה לפועל הזדמנות למנוחה ולבילוי משפחתי והוא מחולק לשמונה פועלים מצטיינים (מתוכם שלושה מטיפוס ה"מאושרים בעבודה", ושני "משקיענים").

ה"משקיענים", יותר מכל קבוצה אחרת, מקבלים מתנות ייחודיות הקשורות בעיקרן **בתחביבים** פרטיים שלהם: הוצאת ספר מתכונים, הוצאת ספר זכרונות, ריהוט לחדר ילדים, ותרומה לארגון התנדבותי שהפועל חבר בו. פעמיים בסך-הכל מוענקת מתנה כספית חד-פעמית, פעם אחת מוצג **שיפור באמצעי הייצור** כפרס לפועל (בכל קומה יונח שואב אבק בפרק א3), ופעם אחת התקנת מזגן בחדר-אוכל המיוזע של העובדים הינו פרס.

ומה לא ניתן לעולם לפועלים המוערכים שראינו? **העלאת שכר** שאינה קשורה בקידום (גם לא לאלו שהתלוננו שאינם יכולים להתקיים בכבוד מהמשכורת), **שיפור תנאי העבודה** (גם במקומות בהם הבוס עצמו נוכח בחוסר, במאמץ הכבד או אפילו בסכנה לחיי הפועל), ו**קיצור שעות העבודה** (גם לא לכאלו שסיפרו על כך שאינם רואים את המשפחה). את עקרונות המערכת של יחסי-העבודה, ממש כפי שהסביר מרקס – שכר מינימלי, שעות ארוכות, ועבודה קשה – לא יכול המעסיק לשנות עבור אף אדם, אפילו אם הוא עצמו הזדעזע מקיומם. הצופה למד, כי המערכת חזקה ויסודית יותר מכל שחקניה והגדרותיה אינן ניתנות לשינוי אפילו על ידי המעסיק.

סיפורים אישיים

שתי המניפולציות האחרונות שנעסוק בהן מתרכזות בנטייה של הסידרה להציג את כל מה שאנו חוזים בו כסיפור פרטי. מציאות תנאי-העבודה של הפועלים (שכר נמוך, עבודה קשה, שעות רבות) מיוחסת בסידרה לגורמים הנעים על ציר קבוע שקטביו, ההופכיים למדי, הינם אחריות אישית (המאפשרת שינוי) וגורל אישי (המונע שינוי), אך לעולם לא כמשהו שמחוץ לתחומי הציור "האישי".

בקוטב האחד מוצגת מציאות תנאי-העבודה כתוצר של רצף בחירות אישיות ספציפיות, ובהקשר של שיפור אישי כפיתרון:

"עליתי בשנת 83. אם הייתי לומד עברית אולי הייתי מתקדם בתפקיד ומרוויח יותר" (אפיזודה 1א); "היו לי חיים אחרים בקנדה, הייתי עצמאי, בגלל אשתי נשארתי בארץ, קרעתי את הכרטיס חזרה. אוהב את האשה הזו ואת המדינה. אבל חשוב ללמוד עברית. אני לא יודע לקרוא ולכתוב ואני חייב להתקדם" (2ב) וסיפורי עלייה נוספים (1א, 1ה); פועל שעובד בעבודה משממה בפס ייצור כיוון שהוא חושש להוציא רשיון נהיגה עקב טראומה אישית (2ג), "אין לי תעודה ולא למדתי, אין לי משהו אחר לעשות" (3ג), מנהל הבר הנרקומן לשעבר שבכוח רצונו השתקם "הצלחתי להרים את עצמי" (4ג), ועד הפועל שעבורו המציאות עצמה היא אישית-סובייקטיבית: "זה תלוי איך אתה לוקח את החיים. אתה יכול להיות בגישה שלילית ולהגיד שהחיים שלי ככה ואיך החיים של נראים, או שאתה יכול להיות חיובי, לקום, לחייך, להגיד שזה התיקון שלי בעולם הזה" (1ד).

מנגד, בקוטב השני של הסיבתיות, מוצגים תנאי החיים והעבודה כתוצאה של גורל אישי או מכוח עליון שאין לאדם שליטה עליו:

"המחלה של הילדה פגעה לי בקריירה. התחלתי לימודי הסמכה לניהול מוסך ונאלצתי להפסיק, הראש שלי לא היה שם אז הפסקתי" (1ב), סיפורים נוספים על התמודדות עם הסרטן (4ב ו-3ה) ועד החיבור הפטאלי שבין תנאי החיים עם רצון האל - "אני מפרישה חלה לחיילי צה"ל. בזכות זה תהיה לך פרנסה טובה" (1ב).

המשותף לתפיסות המנוגדות הללו: "אני במצב זה בגלל בחירותי" ו-"אני במצב זה כי זה הגורל", הוא כמובן האספקט האישי. ככל שהשיח של הסידרה מדגיש יותר את הצד האישי, כך נמחק הצד המערכתי, המכוון והאינטרסנטי של המודל הניאו-ליברלי. הצגת קשייהם של הפועלים כתוצר של מציאות אינדיבידואלית ומקרית מכחישה למעשה את התוצאות החברתיות של המודל הקפיטליסטי בכלל ואת מערכת יחסי-העבודה בפרט, ומחוללת תודעה כוזבת לגבי טיבעם. הפועלים חווים בסידרה קשיים, ניצול ושכר נמוך שמיוחסים תמיד לכח עליון (גורל), או לשרשרת החלטות אישיות, אך לעולם לא לטבעו של המנגנון הכלכלי שבמסגרתו הם מתקיימים.

צריך מזל בחיים

בהמשך לעקרון הגורל האישי, נוכח בסידרה גם אלמנט המזל. "הבוס אינו יודע את מי יפגוש", מציין הקריין בתחילת כל פרק, אך בכל זאת כל העובדים המופיעים בתוכנית מתגלים כמסורים לעבודתם, אנשי משפחה, ערכיים ונחמדים. לעולם, אין אנו פוגשים את העצלנים, חסרי הכישרון או את המתלוננים מרות. חייב הצופה הסביר להניח שמישהו כן בוחר את האנשים – ההפקה, מן הסתם, בהמלצת מנהלים מקומיים, ובכל זאת, התוכנית מדגישה את מקורותם של המפגשים ואת העובדה שאין לדעת מה יעלה בהם. המקורות נוגעת גם לפרסים הניתנים בסוף התוכנית ועולה השאלה כיצד

ואם בכלל מתוגמלים הרבים שלא זכו, לחוסר מזלם, לפגוש את המנהל פנים אל פנים. עצם הפגישה עם המעסיק מייצגת סוג של זכייה בפנים או הזדמנות חד-פעמית, מזל עיוור.

למרות הסיכון לאמינות שבהדגשת מוטיב המקריות בפורמט התוכנית, יש למקריות מקום חשוב בשימור המודל הקפיטליסטי. מזל הוא כאוס וכאוס, הוא ההיפך ממערכת מאורגנת. אלמנט המזל - בדומה לרעיון הניעות המעמדית - מונע ראייה מערכתית של המכניזם הדכאני במערכת הקפיטליסטית.

כאשר ישנה הפרדה סיסטמטית נוקשה בין מעמדות כלכליים, ללא יכולת ניעות חברתית כתוצאה ממזל או מכשרון, אזי המנגנון החברתי חשוף לכל ועשוי להוביל להתמרדות בנקודת מרירות חברתית מסוימת. מאידך, כאשר ישנם מקרים מעטים השוברים את התבנית ומאפשרים ניעות חברתית וכלכלית - בין אם באמצעות עבודה קשה, ובין אם בזכות פיס - הרי שהמנגנון החברתי המבוסס על פערים כלכליים ונצרך להם, הופך לנסתר וגורלו של כל פרט הופך לסיפור פרטי ולא מערכתי.

מסקנות ותובנות

"תחילתה של התודעה שהוא [האדם] חי בכלל בחברה", אומר מרקס באידאולוגיה הגרמנית (עמ' 237); תודעה היא הכרה-עצמית והאפשרות לקלוט את היחס בין הזהות האישית לסביבה. תודעה כוזבת משמעה אי-הבנת היחסים בין הפרט ובין סביבתו החברתית. היחסים הללו הם הסיבה שמרקס קורא בכתביו לעבודה בשמה המלא: "עבודה חברתית".

המאבק על התודעה, שמנהלת המערכת הקפיטליסטית הניאו-ליברלית, מתנהל בכלים של תקשורת המונים, דרך דימויים, ובאופן מתוחכם ומוסווה היטב. כלל לא ניתן לזהות בצפייה אגבית את הטקטיקות המורכבות שחשפנו כאן. אך עם כל פרטנותן של המניפולציות, דומני שניתן להכליל אותן לכדי תובנה רחבה יותר אודות אחד האופנים בו פועל הקפיטליזם הניאו-ליברלי כדי לשמר את כוחו. התוכנית "בוס בהסוואה" מציגה את המציאות ללא כחל ושרק. היא מעניקה לצופה מידע אותנטי ומפורט אודות תנאי-העבודה של הפועלים, ממש כפי שהיא עושה כן עבור המנהלים המוסווים. איש אינו יכול לטעון שהתוכנית מסתירה את תנאי מציאות הקיום והעבודה של העובדים דרך זיוף עובדתי וחוסר ראייה. נוכל לקבוע איפה, שלא מניעת מידע - פרטים, מספרים, או פיסות מציאות - בבסיס ההטעייה המתוחכמת שבפנינו. מה, אם כן, נמנע מאיתנו?

הצופה היושב בסלון ביתו ורואה את תנאי-העבודה המוצגים במערומיהם - מרחם אולי על הגיבורים, מתבסס ממזלו הטוב לעומתם, או מזהה את הקשיים כדומים לאלו שהוא חווה בעבודתו - אך בכל מקרה אינו לומד דבר וחצי-דבר על מה שמחוץ לקיום הפרטי שלו או של אחרים, ולעולם אינו רואה את המערכת החברתית הכללית. הכל נותר אישי - הפורמט, הנראטיב, הגיבורים, והמסקנות גם יחד. התוכנית מונעת כל מסקנה כללית - מעמדית, חברתית, או גלובלית - כזו שהיא מחוץ ל"עצמי" ולפרטי, או בקיצור תודעה במובנה החברתי העמוק ביותר. הפער שאנו חשים הינו בין מידע ותודעה -

מילים דומות, אך בעלות משמעות שונה מאוד, כיוון שתודעה עוסקת בהבנת מערכת המציאות, וידע הוא אישי.

כלל המניפולציות שראינו מכוונות לביטול ה"מערכת" ולהפיכת המציאות לאישית. הפרוטוטיפים של המעסיק והפועלים "מכווצים" תופעות רחבות היקף לכדי דמות ספציפית, מקרה פרטי עם חיוך או זיפי זקן (בהיפוך לפרוטוטיפ המיתולוגי, שבו דמות אישית מעידה על מערכת רחבה: זאוס מגלם את זעם הטבע, פרומתיאוס את הטבע האנושי העיקש והפיקח, וכדומה). הדמיון האנושי בין הפועל למעסיק, כמו גם היפוך התפקידים ביניהם, מיועדים להעלמת קטגוריות חברתיות מכלילות ולהפיכת החוויה האנושית לאישית – לא חברתית-כלכלית. הלקוחות מעניקים לתהליך יצירת-ההון פנים אנושיות וספציפיות והקריין הופך את המכסות ליעד אישי חיצוני למערכת. הפרסים, האחריות האישית, השיפור האישי, המזל והגורל – כולם סיפור אישי, פרטי, ספציפי ורנדומלי.

התוכנית מרגשת, כיוון שסיפור אישי – בוודאי של התמודדות עם קשיים – הוא מרגש וחשוף, אך למעשה ה"פרסונליזציה" היא המסך המסתיר מן התודעה את מהות המאבק האמיתי שלפנינו – מאבק כלכלי קטגורי בין חזקים לחלשים. בעולם התרבותי הפוסטמודרניסטי, שייצר הבסיס הניאו-ליברלי, "ניצול" או "דיכוי" הן קטגוריות פסיכולוגיסטיות או פרסונליות ולא קטגוריה כלכלית; הבעיות המרכזיות בחיים הן לעולם תרבותיות ואמוציונליות ולא חומריות.

הקשר בין הפוסטמודרניזם (כעקרונות חברתיים) ובין הניאו-ליברליזם כמערכת כלכלית הינו ההתמקדות בספירה הפרטית במקרה שלפנינו, אך גם בעקרונות אחרים שלו. כפי שהראו מאמרים העוסקים בתחומים שונים ומגוונים של חיי היומיום, האינטרסים של הקפיטליזם הניאו-ליברלי מתגלמים בפרקטיקות יומיומיות, לא-אידאולוגיות לכאורה, המזוהות עם הפוסטמודרניזם דווקא.

מאמרו הביקורתי של גדי טאוב על רב-המכר באדולפיה של גבי ניצן, מזהה את קידום **תפיסות הניו-אייג'** כ"כתב הגנה מוסרי על ... עולם ההפרטה וחברת השוק" (טאוב, 2003). ספרו של ערן פישר **קפיטליזם בעידן התקשורת הדיגיטלית**, מראה כיצד **אתוס העבודה החדש** המוצג במגזין התקשורת Wired מציג את העבודה כדרך להגשמה עצמית ומעניק במקביל לגיטימציה להסרת רשת הביטחון התעסוקתי וניצול עובדים המועסקים שעות רבות מאוד ביממה, כפי שאופייני לשוק ההייטק (פישר, 2011). המסה של דני גוטווין **זהות נגד מעמד: רב-תרבותיות כאידאולוגיה נאו-ליברלית** (גוטווין, 2001) מעלה את הטענה שגישות **רב-תרבותיות** – או "פוליטיקה של זהויות" – מקדמות למעשה אינטרס אידאולוגי נאו-ליברלי תוך "העלמת הניצול והדיכוי הגלומים בתחרות החופשית" והבניית פנטזיה על ידי "אידאליזציה של כוחות השוק, תוך הצגתם כגורם דמוקרטי ומשחרר, [תוך סיפוק] בסיס רעיוני למדיניות של הרס מדינת הרווחה והגדלת הפערים הכלכליים" (שם, עמ' 242). אווה אילוז הצביעה על השימוש ב**טיפול פסיכולוגי** כתשובה למצוקות אישיות כמנגנון המשרת את השלטון הקיים בכך שהוא מצביע על מקורות הסבל האנושי כפנימיים לעולם הנפש ולא לעולם החומרי המציאותי (אילוז, 2012).

מאמר זה מוסיף לרשימה את **הפרסונליזציה** הרדיקלית המופיעה תדירות בתוצרי התרבות שאנו נחשפים להם. מאפייני הפוסטמודרניזם: התמקדות בנראטיב האישי, ריבוי קולות שווי-ערך, וטשטוש קטגוריות – נחשפים בעזרת הסדרה ככלי תרבותי של ייצור תודעה כוזבת. נוכל לסיים בקריאה, כי יש להמשיך ולחקור כיצד במידה שבה ה"אסקזה" הפרוטסטנטית קיימה את הקפיטליזם המוקדם, האתיקה הפוסט-מודרנית המאוחרת מקיימת את הקפיטליזם הניאו-ליברלי בכלל, וההתמקדות הטלוויזיונית בסיפורים אישיים המאפיינים בימינו תוכניות רבות, עושה כן בפרט.

רשימת המקורות

- אדורנו, ת'ו', והורקהיימר מ' (1993), **אסכולת פרנקפורט (מבחר)**. תל-אביב: ספריית פועלים.
- אהרונ, מ' וענר, פ' (2009), תובנה מאוחרת: קונפליקט אידיאולוגי ורב-תרבותי בסרט 'חתונה מאוחרת', **סוגיות חברתיות בישראל**, 7 (חורף 2009 / תשס"ט), 243-214.
- איגלטון, ט' (2006), **אידיאולוגיה – מבוא**. תרגום: אלון מוקד, תל-אביב: רסלינג.
- אילו, א' (2011), כך הפסיכולוגיה יכולה להרוס מחאה חברתית, **הארץ**, 15.06.2012.
- גוטוויין, ד' (2001), זהות נגד מעמד: רב-תרבותיות כאידיאולוגיה ניאו-ליברלית, **תיאוריה וביקורת**, 19.
- גרמאשי, א' (2009), **על ההגמוניה – מבחר מתוך 'מחברות הכלא'**, הקדמה ותרגום א' אלטרס, תל-אביב: רסלינג.
- האייק, פ' (2013 [1944]), **הדרך לשעבוד**, תרגום: א' אמיר, מבוא: ג' גרזון. ירושלים: שלם.
- הול, ס' (2003 [1980]), הצפנה, פיענוח. בתוך: תמר ליבס ומירי טלמון (עורכות) **תקשורת כתרבות** (מקראה, כרך ב'). רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- הארווי, ד' (2016), **קיצור תולדות הניאו-ליברליזם**. תרגום: גיא הרלינג. הוצאת מולד.
- ובר, מ' (1984 [1905]), האסקזה ורוח הקפיטליזם, בתוך: **האתיקה הפרוטסטנטית ורוח הקפיטליזם**. תל-אביב: עם עובד. עמ' 76-90.
- טאוב, ג' (2003), מיליוני אנשים לבד, **הארץ**, 27.05.2003.
- טלמון, מ' וליבס, ת' (2000), 'אומרים ישנה ארץ': מקום וזהות בסדרות הטלוויזיה פלורנטיין ובת-ים ניו-יורק, **קשר**, 27 (מאי 2000), 48-41.
- טרנר, ו' (2004 [1969]), **נמיכות רוח והיררכיה: הלימינליות של העלאת סטטוס ושל היפוך סטטוס, בתוך התהליך הטקסי**. תל אביב: רסלינג. עמודים 145-173.
- כהן, א' (2001), בין 'אנחנו' לבין 'כולם': ייצוג לכאורה של חברה רב-תרבותית במדיה. **קשר**, 30, נובמבר 2001.
- כץ, א', האז, ה', אדוני, ח', גורביץ', מ', ושיף, מ' (2000), **תרבות הפנאי בישראל: תמורות בדפוס הפעילות התרבותית 1970-1990**. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- להד, כ' ושושנה, א' (2012), רווקות בטיפול: נראות, רפלקסיביות ומבט הצופה. **סוציולוגיה ישראלית, יד'**, 134-111.

- מרקס, ק' (1965 [1846]), **האידיאולוגיה הגרמנית, מתוך כתבי שחרות**. תרגום: ש' אבינרי. מרחביה: הקיבוץ הארצי השומר הצעיר. עמ' 223-254.
- (1985 [1850]). **המניפסט הקומוניסטי, מתוך: המניפסט הקומוניסטי במבחן הזמן**. מחבר: ב' כהן, מבוא: א' הובסבאום. תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד. עמ' 37-62.
- (2011 [1867]). **הקפיטל – ביקורת הכלכלה המדינית. ספר ראשון – תהליך הייצור של ההון**. תרגום: צ' וויסלבסקי. תל-אביב: ספריית הפועלים, הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- סמית, א' (1996 [1961]), **עושר העמים**. תרגום: י' עיטם ושי' ענבל; מבוא ח' ברקאי. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- פישר, ע' (2011), **קפיטליזם בעידן התקשורת הדיגיטלית**, תל-אביב: רסלינג
- פרידמן, מ' (2003), **קפיטליזם וחירות**. תרגום: מזל כהן, הקדמה: דוד לב-הרי. ירושלים: שלם.
- ראדווי, ג' (2003 [1984]), קהילות פרשניות ואוריינות משתנה: הפוקנקציות של קריאת 'הרומן הרומנטי'. עמ' 290-203 בתוך: תמר ליבס ומירי טלמון (עורכות) **תקשורת כתובות** (מקראה, כרך ב'). רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- Amable, B. (2010). Morals and politics in the ideology of neo-liberalism. *Socio-Economic Review*, 15.
- Andrejevic, M. (2002). The kinder, gentler gaze of Big Brother: Reality TV in the era of digital capitalism. *New Media & Society*, 4(2), 251-270.
- Bellah, R. N., Madsen, R., Sullivan, W. M., Swidler, A., & Tipton, S. M. (1985). *Habits of the heart: Individualism and commitment in American life*. University of California Press.
- Carlson, J. M. (1993). Television viewing: Cultivating perceptions of affluence and support for capitalist values. *Political Communication*, 10(3), 243-257.
- Fiske, J. (2002). *Television culture*. Routledge.
- Fuchs, C. (2014). Karl Marx and the study of media and culture today. *Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research*, 6(1), 39-76.
- Gerbner, G., Gross, L., Morgan, M., & Signorielli, N. (1986). Living with television: The dynamics of the cultivation process. *Perspectives on media effects*, 17-40.
- Gitlin, Todd. "Media sociology." *Theory and society* 6.2 (1978), 205-253.
- Klapper, J. T. (1960). *The effects of mass communication*. Free Press
- Lazarsfeld, P. F., Berelson, B., & Gaudet, H. (1968). *The people's choice: how the voter makes up his mind in a presidential campaign*. Columbia University Press